

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

БУКАНОВ ГРИГОРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 338.23:502.131.1(043.5)

**ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ
ДЕРЖАВНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ
НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ**

25.00.02 – механізми державного управління

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора наук з державного управління

Запоріжжя – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Дніпропетровському регіональному інституті державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

Науковий консультант – доктор наук з державного управління, професор **ЧИКАРЕНКО Ірина Аркадіївна**,
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, завідувач кафедри менеджменту та управління проектами.

Офіційні опоненти: доктор наук з державного управління, професор **ПАРУБЧАК Іван Орестович**,
Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування;

доктор наук з державного управління, доцент **АНДРІЄНКО Микола Васильович**,
Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, начальник науково-дослідного центру цивільного захисту;

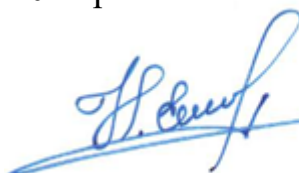
доктор наук з державного управління, доцент **БОКЛАГ Валентина Андріївна**,
Класичний приватний університет, професор кафедри публічного управління та землеустрою.

Захист дисертації відбудеться «12» травня 2021 р. о 9⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 17.127.03 в Класичному приватному університеті за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б, ауд. 124.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Класичного приватного університету за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б, ауд. 124.

Автореферат розісланий «12» квітня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

К. О. Набока

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасні екологічні проблеми України, негативні чинники впливу окремих галузей промислового виробництва на здоров'я людини зумовлюють необхідність спрямовувати зусилля держави в напрямі забезпечення відповідного рівня екологічної безпеки, формувати та реалізувати відповідну державну екологічну політику, основна мета якої – вирішення проблем охорони довкілля та запобігання виникненню екологічних загроз. Базовою передумовою прийняття ефективних управлінських рішень щодо формування й реалізації екологічної політики є об'єктивне та своєчасне визначення найбільших загроз і ризиків у всіх сферах життєдіяльності суспільства, що потребує здійснення ґрунтовного аналізу й оцінювання процесів щодо охорони довкілля. Процеси глобалізації та збалансованого розвитку задають нові параметри екологічної політики сучасних держав, по-новому визначають проблеми формування та реалізації глобальної, національної, регіональної екологічної політики через мінливий характер викликів і загроз, з якими стикається людство. Водночас несприятливий стан навколишнього середовища й необхідність формування та реалізації екологічної політики вимагають прийняття адекватних заходів різнобічного характеру (правового, організаційного, економічного тощо).

На регіональному рівні формування дієздатної системи управління щодо реалізації екологічної політики надає змогу отримати позитивні результати в соціальній та економічній підсистемах забезпечення сталого розвитку регіонів. Унаслідок поглиблення процесів демократизації та децентралізації системи державного управління відбувається максимально повне врахування екологічних потреб населення, розробка й упровадження проєктів і програм екологічного розвитку регіону, формування та розвитку «зеленої» економіки й регіональних екологічних кластерів.

З огляду на це особливої актуальності набувають визначення механізмів та інструментів державного управління у сфері формування й реалізації екологічної політики на регіональному рівні та розроблення концептуальної й інтегральної моделей формування політики екологічного розвитку регіонів на основі кластерного, програмно-цільового, проєктно-орієнтованого та менеджмент-орієнтованого наукових підходів у теорії та практиці сучасного державного управління.

Різним аспектам екологічної політики в Україні, визначенню ролі держави в забезпеченні необхідного рівня екологічної безпеки присвятили свої дослідження В. Андронов, Г. Білявський, В. Бугас, Б. Буркинський, О. Веклич, Д. Ветвицький, І. Драган, О. Заржицький, В. Кравців, О. Кучеренко, О. Лазор, С. Лісовський, Н. Малиш, Г. Марушевський, Л. Мельник, О. Мордвінов, О. Мягченко, В. Потапенко, Ю. Саталкін, Л. Стасюк, О. Труш, Є. Хлобистов, В. Шевчук, Л. Якушенко, Л. Яценко та ін.

Проблемам регіонального розвитку, зокрема в контексті державної екологічної політики, приділяли увагу В. Боклаг, Я. Голось, І. Парубчак,

І. Чикаренко та ін. Специфіці застосування окремих напрямів і підходів у формуванні політики екологічного розвитку регіону присвячено праці таких дослідників, як: О. Алейнікова, І. Буднікевич, І. Гавриш, Т. Козаченко, Т. Микитин, Т. Панчишин, Л. Тараєвська, М. Шершун, А. Чемерис та ін. Систематизації й аналізу функціонування механізмів державного управління, зокрема у сфері охорони довкілля, приділяли увагу М. Андрієнко, О. Дзюбенко, О. Колєнов, А. Омаров, О. Федорчак та ін. Теоретичну й методологічну основу дослідження системи екологічного менеджменту становлять праці В. Аніщенко, О. Балацького, О. Білик, Т. Галушкіної, Т. Галькевич, Ю. Добуш, І. Дуднікової, М. Ільїна, О. Лук'янихіної, Н. Пахомової, О. Потай, К. Ріхтера, А. Садекова, Н. Селіванова, Ю. Сагайдак, Т. Трифонова, В. Шевчука та ін.

Концептуальні положення й принципи сталого розвитку України досліджували вітчизняні вчені А. Балашов, С. Домбровська, В. Загорський, О. Іваницька, Н. Караєва, В. Коврегін, О. Колєнов, В. Кучерявий, Т. Перга, А. Помаза-Пономаренко, І. Сегеда, Ф. Стольберг, О. Чернікова та ін. Однак, попри високий рівень наукової розробленості різних аспектів порушеної проблеми, низка питань є мало висвітленими, зокрема роль державного управління в процесі формування регіональної екологічної політики на основі концепції сталого розвитку країни.

Можна констатувати наявність важливої соціальної проблеми, яка полягає в існуванні недостатньо ефективної системи державного управління у сфері формування екологічної політики на регіональному рівні, що уповільнює процес сталого (збалансованого) розвитку України як соціальної й еколого-орієнтованої держави. Відповідно, потребує вирішення наукова проблема, яка полягає в невідповідності застосування наявних механізмів та інструментів формування й реалізації екологічної політики сучасним підходам управління екологічним розвитком регіону як соціально-еколого-економічної системи, з одного боку, і нагальній потребі формування та реалізації нової концептуальної й інтегральної моделі державного та публічного управління сферою захисту довкілля в контексті екологічного розвитку регіонів – з іншого. Вищезазначене зумовило актуальність і доцільність вибору теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в межах комплексного наукового проекту Національної академії державного управління при Президентіві України «Державне управління та місцеве самоврядування» у ході реалізації науково-дослідних робіт кафедри менеджменту та управління проектами Дніпропетровського регіонального інституту державного управління національної академії державного управління при Президентіві України за темами: «Проблемні аспекти управління розвитком та співробітництвом об'єднаних територіальних громад і підвищення рівня їх спроможності» (номер державної реєстрації 0116U002696); «Інноваційні інструменти забезпечення інвестиційного та інфраструктурного розвитку об'єднаних територіальних громад (номер державної реєстрації 0120U102642)», де автором досліджено

наукові підходи до питань екологічної політики держави на регіональному рівні.

Мета й завдання дослідження. *Мета дослідження* полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні концептуальної та інтегральної моделей формування й реалізації державної політики екологічного розвитку регіонів і розробленні науково-практичних рекомендацій щодо їхнього впровадження.

Для реалізації цієї мети поставлено такі *завдання*:

- висвітлити теоретико-методологічні передумови дослідження державного управління екологічною сферою;
- визначити нормативно-правові засади та євроінтеграційні орієнтири формування й реалізації екологічної політики на регіональному рівні;
- проаналізувати основні пріоритети формування державної екологічної політики на регіональному рівні в контексті концепції сталого розвитку;
- окреслити структурно-функціональні особливості системи державного управління у сфері формування та реалізації екологічної політики;
- розкрити сутнісно-змістові особливості екологічного менеджменту як екологоцентристської системи державного управління;
- охарактеризувати інструменти реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні;
- систематизувати підходи до формування механізмів державного управління у сфері реалізації екологічної політики;
- обґрунтувати підходи до застосування механізмів державного управління у сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні;
- проаналізувати потенційні можливості формування проектно-орієнтованої політики екологічного розвитку регіонів;
- розробити структурно-логічну модель формування політики екологічного розвитку регіону на основі програмно-цільового й кластерного підходів;
- побудувати інтегральну модель реалізації політики екологічного розвитку регіонів у державному управлінні;
- розробити критерії ефективності державного управління у сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні.

Об'єкт дослідження – екологічна політика держави.

Предмет дослідження – застосування механізмів державного управління у сфері формування й реалізації екологічної політики на регіональному рівні.

Методи дослідження. *Методологічну основу дисертації становлять загальнонаукові методи пізнання соціальних явищ і процесів (аналіз, синтез, узагальнення, класифікація), а також соціологічні методи отримання та опрацювання емпіричних даних (вторинний аналіз статистичних матеріалів і результатів соціологічних досліджень).*

У ході дослідження використано такі методи: логіко-історичного, структурно-функціонального і порівняльного аналізу – для надання характеристики наукових підходів до дослідження державного управління у сфері формування та

реалізації екологічної політики; аналізу й синтезу – з метою виокремлення змісту, структури та функцій державного управління у сфері охорони навколишнього середовища; класифікації – для систематизації механізмів та інструментів державного управління у сфері формування й реалізації екологічної політики на регіональному рівні; узагальнення та прогнозування – з метою визначення шляхів оптимізації механізмів державного управління у сфері реалізації регіональної екологічної політики; структурно-функціонального аналізу – для розроблення концептуальної моделі формування політики екологічного розвитку регіону на основі кластерного й програмно-цільового підходів; узагальнення та моделювання – з метою побудови інтегральної моделі реалізації екологічної політики на регіональному рівні; соціологічного опитування – для виявлення стану та потенційних можливостей реалізації соціального партнерства в регіоні.

Емпіричну базу дослідження становлять результати: 1) вторинного аналізу статистичних даних, зібраних Державною службою статистики України за 2010–2018 рр.; 2) вторинного аналізу результатів соціологічних досліджень, проведених провідними соціологічними центрами України за 2014–2019 рр.

Нормативно-інформаційною базою дисертації є закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативні документи органів державної влади України, Міністерства освіти і науки України, статистичні матеріали, результати соціологічних досліджень, результати особистих напрацювань автора, а також зарубіжні та вітчизняні наукові джерела з окресленої проблеми.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше:

– розроблено й методологічно обґрунтовано концептуальну (структурно-логічну) модель формування політики екологічного розвитку регіону як соціально-еколого-економічної системи на основі застосування кластерного й програмно-цільового підходів в управлінні сталим (збалансованим) розвитком території, яка передбачає реалізацію таких етапів: організація та інституціоналізація екологічних кластерів; формування пріоритетних напрямів екологічної політики в просторових межах кластеру; визначення цілей, завдань, інструментів, проектів та програм регіональної екологічної політики на основі програмно-цільового підходу на основі використання механізмів і технологій проектного менеджменту, екологічного маркетингу та бенчмаркінгу; формулювання критеріїв оцінювання ефективності й результативності реалізації екологічної політики регіональних кластерів;

– розроблено й науково обґрунтовано інтегральну модель реалізації політики екологічного розвитку регіону на основі кластерного, програмно-цільового, проектно-орієнтованого та менеджмент-орієнтованого підходів, що здійснюється суб'єктами державного й публічного управління через нормативно-правові, адміністративно-організаційні, економічні, інформаційно-комунікаційні та інституційні механізми управління й інструменти реалізації регіональної екологічної політики: інструменти екологічного менеджменту

(екологічний аудит, екологічний моніторинг, стратегічна екологічна оцінка, екологічна сертифікація, екологічне маркування); інструменти проєктного менеджменту (управління проєктним циклом, управління проєктами організаційного розвитку державних органів і організацій, управління проєктним офісом); економічні інструменти (фіскально-бюджетні, економічного стимулювання, економічного гарантування); інформаційно-комунікаційні інструменти (міжсекторне соціальне партнерство, електронне екологічне урядування, екологічна освіта);

– розроблено критерії ефективності державного управління у сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні та сформовано науково-практичні рекомендації щодо впровадження розроблених автором моделей (критерії вищого рівня ефективності управління, пов'язані з показниками рівня екологічної безпеки в регіоні та реалізацією цілей сталого розвитку, закріплених у відповідних законах, постановах і стратегіях; критерії середнього рівня відображають реалізацію цілей і завдань регіональної екологічної політики на основі кластерного, програмно-цільового, проєктно-орієнтованого та менеджмент-орієнтованих підходів; критерії третього, конкретного, рівня відображають результативність діяльності регіональних органів управління у сфері охорони навколишнього середовища);

удосконалено:

– систему критеріїв оцінювання ефективності реалізації екологічної політики на регіональному рівні: 1) критерії загальної соціальної ефективності, представлені показниками сталого (збалансованого) розвитку регіону (на основі міжнародної системи індексів) і стану навколишнього природного середовища регіону (за статистичними даними); 2) критерії спеціальної соціальної ефективності управління на основі кластерного, програмно-цільового, проєктно-орієнтованого та менеджмент-орієнтованого концептуальних підходів у державному й публічному управлінні у сфері захисту довкілля; 3) критерії соціальної ефективності об'єкта (оцінки ефективності кожної конкретної інституції у сфері реалізації регіональної екологічної політики);

– систематизацію механізмів державного управління у сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні: 1) нормативно-правовий механізм (зокрема вдосконалення й адаптація екологічного законодавства до законодавства ЄС); 2) адміністративно-організаційний механізм (зокрема розроблення основних стратегічних засад регіональної екологічної політики, моніторинг, контроль та оцінювання стану довкілля, координація взаємодії суб'єктів публічного екологічного управління); 3) фінансово-економічний механізм (зокрема запровадження системи екологічного менеджменту, оптимізація бюджетного й позабюджетного фінансування, стимулювання розвитку «зелених» інвестицій та «зеленої» економіки в регіоні); 4) інформаційно-комунікаційний механізм (зокрема електронне екологічне урядування, міжсекторальне соціальне партнерство у сфері охорони навколишнього середовища, екологічна освіта й навчання); інституційний механізм (формування інституційної системи

управління у сфері захисту довкілля);

набуло подальшого розвитку:

– застосування екологічного менеджменту як екологоцентристської системи державного управління у сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні на основі міжнародних стандартів ISO 14000 і національних ДСТУ через: 1) інструменти управління, пов'язані із системою міжнародних і державних екологічних стандартів ISO та ДСТУ (екологічний аудит, екологічна сертифікація, екологічне маркування); 2) інструменти управління, що представляють системне оцінювання екологічного стану довкілля та впливу техногенного чинника (стратегічне екологічне оцінювання, екологічний моніторинг, оцінювання впливу на довкілля); 3) інструменти управління, які пов'язані з екологічним розвитком регіону, територій, підприємств (екологічний маркетинг, екологічна освіта, інформування, електронне урядування);

– пріоритети формування державної екологічної політики на регіональному рівні в контексті концепції сталого (збалансованого) розвитку: 1) сталий розвиток передбачає формування збалансованих пропорцій між економічним зростанням (економічна складова), збалансуванням навколишнього середовища (екологічна складова) та здоров'ям людини (соціальна складова); 2) основою стратегії сталого розвитку України є орієнтація системи державного управління на децентралізацію й сталий розвиток регіонів у соціальному, економічному та екологічному аспектах як окремих соціально-еколого-економічних систем; 3) програма сталого розвитку, яка відображена в державній екологічній політиці, може реалізовуватися в межах соціально-еколого-економічної системи, що відповідає певному адміністративно-територіальному утворенню (регіону);

– наукове трактування низки понять, зокрема «публічне управління в екологічній сфері», «державне управління в екологічній сфері», «екологічна безпека», «система екологічного менеджменту», «соціальне партнерство у сфері реалізації регіональної екологічної політики» з виокремленням їхніх характеристик і складників.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні положення, пропозиції, висновки, сформульовані в дисертації, можуть бути використані: 1) у навчальному процесі – при підготовці відповідних підрозділів підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, методичних матеріалів з державного управління станом навколишнього середовища; 2) у роботі департаментів та структурних підрозділів органів державної центральної, регіональної та місцевої влади, зокрема державноуправлінських структур, що вирішують проблеми реалізації екологічної політики, охорони навколишнього середовища, ліцензування закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, атестації курсантів, а також у практичній роботі зі створення програм розвитку галузі; 3) при створенні концепції, політики, стратегії, структурно-функціональної організації

та інституційного забезпечення управління в соціально-еколого-економічних системах у контексті сталого (збалансованого) розвитку.

Основні положення, висновки та рекомендації дослідження впроваджено в діяльність Запорізької обласної ради у процесі виконання Стратегії регіонального розвитку Запорізької області на період до 2027 р. та Плану заходів з її реалізації, затверджених рішенням обласної ради від 12.12.2019 № 134, Програми соціально-економічного та культурного розвитку Запорізької області на 2021 р. та Переліку заходів, спрямованих на охорону та раціональне використання природних ресурсів, які фінансуються за рахунок фондів охорони навколишнього природного середовища місцевих бюджетів у 2021 р. (довідка про впровадження від 29.10.2020 № 01-27/1088); у діяльність Запорізької міської ради при навчанні посадових осіб місцевого самоврядування та при складанні планів соціально-економічного розвитку міста на 2020–2021 рр. (довідка про впровадження від 06.05.2020 № 09/03/19/01251); при розробці Програми економічного і соціального розвитку на 2021 р. районної адміністрації Запорізької міської ради по Олександрівському району (довідка про впровадження від 20.02.2020 № 20.02/22-26-424). Матеріали докторської дисертації використано: під час удосконалення навчально-методичного забезпечення, освітніх програм, що реалізуються в Національному університеті «Запорізька політехніка» (довідка про впровадження від 16.09.2020 № 09-4-1) та Дніпропетровському регіональному інституті державного управління Національної академії державного управління при Президенті України (довідка про впровадження від 15.03.2020 № 03-10-1-121).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження оприлюднено на 15 науково-практичних регіональних, всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях, а саме: «Тиждень науки» (м. Запоріжжя, 2017 р.); «Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування» (м. Дніпро, 2017, 2018, 2019 рр.); «Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів» (м. Запоріжжя, 2019 р.); «Державне управління в Україні» (м. Запоріжжя, 2020 р.); «Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України» (м. Дніпро, 2020 р.); «Сучасні аспекти модернізації науки в Україні: стан, проблеми, тенденції розвитку» (м. Київ, 2020 р.); «Аналіз тенденцій розвитку економіки, обліку, фінансів та права» (м. Полтава, 2020 р.); «Інноваційні технології публічного управління та адміністрування: теорія і кращі практики 21 століття» (м. Мелітополь, 2020 р.); «Потенційні шляхи розвитку науки» (м. Київ, 2020 р.); «Effective public and municipal governance: theory, methodology, practice, EU experience» (Венеція, 2020 р.); «Проблеми управління соціальним і гуманітарним розвитком» (м. Дніпро, 2020 р.); «Сучасні аспекти модернізації науки в Україні: стан, проблеми, тенденції розвитку» (м. Київ, м. Мадрид, 2020 р.); «Напрямки вдосконалення механізмів державного управління в умовах сучасних реформаційних процесів» (м. Запоріжжя, 2020 р.).

Публікації. Результати дослідження викладено в 46 наукових працях: 1 монографії, 22 статтях у наукових фахових виданнях України та зарубіжних виданнях, 2 статтях у міжнародних виданнях, індексованих у базі Core Collection Web of Science, 15 матеріалах конференцій, 6 опублікованих працях, що додатково відображають наукові результати дисертації, в інших наукових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 569 сторінок, з них основний текст – 494 сторінки. Робота містить 27 таблиць та 46 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми; вказано зв'язок її з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, об'єкт, предмет, завдання, методи дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію, впровадження результатів дослідження, публікації.

У **першому розділі** – *«Теоретичні засади державного управління у сфері реалізації екологічної політики»* – розглянуто теоретичні основи дослідження державного управління у сфері довкілля: проаналізовано еволюцію наукових поглядів щодо дослідження державного управління екологічною сферою; систематизовано нормативно-правову базу реалізації екологічної політики на різних рівнях управління в Україні; подано аналіз світового досвіду реалізації екологічної політики на регіональному рівні; визначено євроінтеграційні орієнтири державного управління в екологічній сфері.

Аналіз зарубіжної й вітчизняної літератури щодо реалізації державної екологічної політики свідчить про відсутність консенсусу в різних авторів стосовно конкретного змісту та форм реалізації державної екологічної політики. Відсутнє загальноприйняте визначення екологічного управління, зокрема вживають терміни: «менеджмент навколишнього середовища» (Р. Велфорд, А. Гаулдсон); «екологічний менеджмент» (П. Хопфенбек); «менеджмент охорони навколишнього середовища» (К. Ріхтер) тощо.

У площині наукових досліджень є різні дефініції поняття «державна екологічна політика»: це – система заходів, пов'язаних із запобіганням негативним впливам суспільства на природу (О. Мягченко); організаційна та регулятивно-контрольна діяльність суспільства й держави, спрямована на охорону, невиснажливе використання та відтворення природних ресурсів, оздоровлення довкілля, ефективне поєднання функцій природокористування й охорони природи, забезпечення норм екологічної безпеки (О. Калашник); система законодавчо визначених цілей та заходів органів державної влади на всіх рівнях та в усіх сферах суспільного життя щодо забезпечення раціонального екологічно безпечного господарювання, вискоелективного

збалансованого природокористування, створення сприятливих умов для забезпечення здоров'я людини, збереження й відтворення навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу країни (Н. Коваль, Ю. Боковикова); система цілей і дій органів державної влади та управління, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки держави й задоволення екологічних потреб населення (Д. Ветвицький) тощо.

Зазначено, що публічне управління в екологічній сфері – це діяльність органів державного управління, органів місцевого самоврядування, представників приватного сектору та інститутів громадянського суспільства (як соціальне партнерство) щодо вироблення та реалізації стратегічних рішень державної політики у сфері екології на основі принципів відкритості та прозорості управлінських процесів і процедур відповідно до чинного екологічного законодавства.

Державне управління в екологічній сфері можна визначити як цілеспрямований організаційний та регулювальний вплив держави на стан і розвиток соціальних інститутів, суспільних процесів, свідомість, поведінку та діяльність особи й громадянина у сфері захисту навколишнього середовища через діяльність органів державної влади, наділених необхідною компетенцією в системі регулювання та управління екологічною сферою.

Визначено механізм державного управління у сфері формування й реалізації екологічної політики як сукупність цілей, принципів, функцій, форм, методів та інструментів, за допомогою яких держава як суб'єкт регулювання здійснює: 1) нормативно-правове регулювання у сфері захисту довкілля; 2) створює умови для ефективного й раціонального природокористування та відновлення екосистем; 3) сприяє сталому розвитку держави, суспільства й територій; 4) формує структурно-функціональне й організаційно-управлінське забезпечення контролю та моніторингу в екологічній сфері; 5) представляє інтереси громадськості у сфері захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища тощо. Основними механізмами державного управління у сфері формування та реалізації екологічної політики є такі: нормативно-правовий; адміністративно-організаційний; фінансово-економічний; інформаційно-комунікаційний; інституційний. Визначено чинники вдосконалення та відтворення механізмів державного управління, такі як: регіональна специфіка державного управління; багатосуб'єктність державного управління у сфері охорони довкілля у вигляді державно-приватно-громадського партнерства; євроінтеграційні орієнтири екологічного розвитку на національному та регіональному рівнях.

У сфері реалізації екологічної політики (особливо на регіональному рівні) найбільше відповідає сучасним трендам у державному управлінні Концепція електронного урядування, сприяючи доступності й прозорості у взаємодії держави, бізнесу та громадськості при вирішенні екологічних проблем.

Основою державного регулювання в екологічній сфері є нормативно-

правова база, що представлена екологічним законодавством України, що являє собою розгалужену систему нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини щодо охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки тощо.

Окреслено основні етапи розвитку екологічного законодавства на території сучасної України: 1) початок ХХ ст. – 60-ті рр. ХХ ст. – поява наукових досліджень щодо правової охорони навколишнього природного середовища та розвитку законодавства про охорону природи; 2) кінець 70-х – 80-ті рр. ХХ ст. – розроблення наукових концепцій у галузі управління станом навколишнього природного середовища; 3) кінець 80-х – 90-ті рр. ХХ ст. – період формування нової концепції системи управління якістю довкілля, поглиблення загальнотеоретичних розробок; 4) кінець 90-х рр. ХХ ст. – впродовж 2000-х рр. – забезпечення екологізації практично всіх сфер життєдіяльності людини, посилення уваги до особливостей міжнародно-правової охорони довкілля та вдосконалення системи державних органів екологічного управління та відповідного законодавства; 5) кінець 2000-х рр. – наші дні – подальший розвиток правового інституту державного управління у сфері екології.

Наведено основні нормативно-правові акти на міжнародному, загальнодержавному й регіональному рівнях. Аналіз Закону України «Про основні засади (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року» дав змогу виділити декілька напрямів удосконалення екологічної політики в Україні: 1) основою формування й реалізації екологічної політики на період до 2030 р. є концепція сталого (збалансованого) розвитку; 2) триває робота з адаптації національного екологічного законодавства до екологічного права Європейського Союзу, а також упровадження принципів, механізмів та інструментів екологічного управління, що відповідають найкращим практикам реалізації екологічної політики в ЄС; 3) особливого значення набуває регіональна специфіка в реалізації державної екологічної політики, що знаходить своє відображення у формуванні певної регіональної екологічної політики.

Законом України «Про основні засади (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року» метою екологічної політики визначено досягнення задовільного стану навколишнього середовища шляхом упровадження екосистемного підходу в усі напрями соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина України на безпечне навколишнє середовище, упровадження збалансованого природокористування, збереження та відтворення природних екосистем.

Виокремлено євроінтеграційні орієнтири формування екологічної політики в Україні в контексті сталого розвитку регіонів. По-перше, це адаптація та приведення національного екологічного законодавства до європейських стандартів (станом на сьогодні багато директив ЄС уже

імplementовано в українське екологічне законодавство, але більшість закладено до впровадження до 2030 р.).

По-друге, упровадження європейського досвіду застосування економічних механізмів реалізації екологічної політики, які засновані на принципі «забруднювач платить» (екологічні податки, пільги, субсидії тощо).

По-третє, запровадження системи екологічного менеджменту (environmental management system), механізмами якого є екологічний моніторинг, екологічна оцінка, екологічний аудит, екологічне маркування.

По-четверте, реалізація концепції екологічного урядування у сфері реалізації екологічної політики, що відповідає сучасним трендам у державному управлінні, сприяючи доступності та прозорості у взаємодії держави, бізнесу і громадськості у вирішенні екологічних проблем.

По-п'яте, упровадження та застосування такого інструменту державного управління в екологічній сфері, як міжсекторне соціальне партнерство.

Проаналізовано світовий досвід реалізації екологічної політики, на основі якого можна зробити такі висновки: по-перше, майже в усіх країнах існує центральний орган державного управління охороною природного навколишнього середовища, представлений на рівні міністерств або національних чи федеральних агентств; по-друге, має місце високий рівень децентралізації управління у сфері екології – передача повноважень на рівень, федеративних утворень, муніципалітетів, територіальних громад; по-третє, особливого значення набуває застосування економічних інструментів реалізації екологічної політики (фінансові, податкові, штрафні тощо); по-четверте, спостерігається високий рівень участі НУО у вирішенні екологічних проблем.

У **другому розділі** – *«Концептуальні основи державного управління у сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні»* – обґрунтовано концептуальні засади державного управління у сфері формування й реалізації екологічної політики на регіональному рівні: проаналізовано систему глобальних і локальних чинників формування концепції управління екологічною політикою; визначено, що концепція сталого розвитку є основою формування регіональної екологічної політики; розглянуто та структуровано поняття екологічної безпеки як пріоритет сталого розвитку територій; виокремлено рівні, принципи й функції державного управління у сфері формування та реалізації екологічної політики в регіонах.

Серед глобальних чинників формування національної екологічної політики виділено такі: глобальні екологічні проблеми; міжнародне співробітництво у сфері охорони довкілля (нормативно-правовий і організаційно-управлінський аспекти); вплив міжнародних неурядових екоорганізацій; розвиток «зеленої» економіки в глобальному вимірі. Обґрунтовано локальні чинники, а саме: основні екологічні проблеми в Україні; особливості національного екологічного законодавства; імplementація

екологічної нормативно-правової бази згідно з Угодою про асоціацію з ЄС; стратегія сталого розвитку України; розвиток інституцій громадянського суспільства у сфері охорони довкілля.

Методологічною основою формування державної екологічної політики та її управління є концепція сталого (збалансованого) розвитку, на основі якої формуються пріоритети соціального, економічного й екологічного розвитку як у глобальному, так і локальному вимірах. Визначено, що сталий розвиток передбачає збалансований розвиток, спрямований на задоволення потреб сучасного покоління без шкоди для майбутнього в соціальній, економічній та екологічній сферах суспільства на загальноцивілізаційному, державному й регіональному рівнях. Звідси маємо три основні складові сталого розвитку: соціальну, економічну та екологічну. Тому сталий розвиток передбачає формування збалансованих відносин між економічним зростанням (економічна складова), турботою про навколишнє середовище (екологічна складова) та здоров'ям людини (соціальна складова).

Доведено, що стратегія сталого розвитку України передбачає таке: 1) у соціальній складовій – здоров'я, освіта, зайнятість, добробут, соціальна справедливість, забезпечення потреб у чистому довкіллі; 2) в економічній складовій – «зелена економіка», підтримка ресурсо- та енергозбережного виробництва, інноваційних технологій тощо; 3) в екологічній сфері – боротьба зі зміною клімату, збереження морських, водних екосистем і екосистем суші тощо. Основою Стратегії сталого розвитку України є орієнтація системи державного управління на децентралізацію й сталий розвиток регіонів у соціальному, економічному та екологічному аспектах як окремих соціально-еколого-економічних систем.

Конкретне адміністративно-територіальне утворення (регіон) являє собою відкриту соціально-еколого-економічну систему з певними кордонами, у межах якої взаємодіють її підсистеми, що характеризуються специфічними ознаками та системною організацією, причому соціально-еколого-економічна система являє собою цілісне (інтеграційне) утворення, що поєднує економічну, соціальну, інституційну й екологічну підсистеми, які взаємодіють через обмінні процеси між людською діяльністю та довкіллям. Таким чином, у межах соціально-еколого-економічної системи, що відповідає певному адміністративно-територіальному утворенню (регіон), може реалізовуватися програма сталого розвитку, яка відображена як у державній екологічній політиці, так і в регіональній екологічній політиці. Отже, саме державне управління покликане забезпечувати належні інституційні умови щодо ризикостійкого розвитку соціально-еколого-економічної системи.

Визначено сутнісно-змістові ознаки екологічної безпеки як наукової категорії та практики життєдіяльності суспільства. Екологічна безпека є: невід'ємною складовою національної безпеки держави; відповідає за стан захищеності інтересів особи, суспільства й навколишнього середовища від загроз; складовою комплексної безпеки території; складовою й об'єктом

екологічної політики.

Екологічна безпека може виступати в таких формах: 1) екологічна безпека як соціальна мета; у цьому сенсі екологічна безпека збігається з метою сталого розвитку; 2) екологічна безпека як соціальна норма – соціальна цінність, інтегрована в масову свідомість; 3) екологічна безпека як стан соціо-техно-природної системи; 4) екологічна безпека як соціальний інститут; 5) екологічна безпека як інституціональна форма – як певний якісний стан суспільних відносин у галузі природокористування й охорони навколишнього природного середовища, яке виражається в політико-правовій захищеності інтересів особистості, суспільства та держави від несприятливих впливів, що створюють реальну загрозу здоров'ю людей і функціонуванню екосистем, що передбачає ефективну стратегію його державно-правового регулювання.

Основою реформування системи державної екологічної безпеки має стати розроблення адекватного організаційно-правового, соціально-політичного та господарського механізмів екологічного управління як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях на основі збалансованого сталого розвитку соціально-еколого-економічних систем.

Серед рівнів управління у сфері екологічної політики виокремлено такі: 1) наднаціональний (глобальний); 2) загальнодержавний (національний); 3) регіональний; 4) місцевий; 5) громадського управління. Виокремлено принципи та функції управління у сфері екологічної політики на різних рівнях. Зазначено, що в сучасному світі для забезпечення ефективності державного управління в екологічній сфері необхідним є застосування інструментів, виходячи з принципів сталого та збалансованого еколого-економічного розвитку.

У **третьому розділі** – *«Інструменти реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні»* – проаналізовано основні інструменти екологічної політики, які застосовують уповноважені органи на регіональному рівні. Серед основних інструментів реалізації державної екологічної політики через систему екологічного менеджменту можна виділити такі: економічні інструменти та важелі, екологічний аудит, екологічний моніторинг, екологічне маркування, екологічна сертифікація, екологічний маркетинг. На особливу увагу на регіональному рівні заслугоує застосування інструменту міжсекторного соціального партнерства в управлінні захистом довкілля.

Регіональну екологічну політику в Україні визначено як комплекс заходів і засобів, спрямованих державою та суспільством на охорону й оздоровлення довкілля, ефективне поєднання природокористування та природоохорони й забезпечення нормальної життєдіяльності громадян шляхом упровадження екосистемного підходу в усіх сферах і напрямках соціально-економічного розвитку України. Саме регіональна політика може стати універсальним засобом ефективного використання регіональних резервів, чого важко досягти за допомогою галузевих методів управління. Реалізація екологічної політики на регіональному рівні залежить від специфіки регіону (території), наявності природних ресурсів, суб'єктів господарювання (підприємства промисловості),

ефективності діяльності регіональних органів державного управління, розвиненості громадянського суспільства (рівень активності громадських екоорганізацій локального та загальнонаціонального рівня), ступеня екологічної свідомості й системи екологічної освіти.

Реалізація екологічної політики залежить від повноцінної взаємодії різних соціальних суб'єктів, зацікавлених у сталому розвитку регіону, та знаходить своє вираження в міжсекторному соціальному партнерстві. Ефективність соціального партнерства у сфері екологічної політики зумовлена такими чинниками, як: 1) узгодженість нормативно-правової бази; 2) налагоджена інформаційно-комунікаційна взаємодія суб'єктів соціального партнерства; 3) високий рівень екологічної свідомості та громадської активності населення.

Соціальне партнерство як інструмент реалізації регіональної екологічної політики виступає як взаємодія державних органів управління у сфері екології, органів місцевого самоврядування, бізнес-корпорацій, інституцій громадянського суспільства з метою забезпечення екологічної безпеки регіону та задоволення екологічних потреб населення. З'ясовано, що соціальне партнерство у сфері реалізації регіональної екологічної політики виступає як взаємодія державних органів управління у сфері екології, органів місцевого самоврядування, бізнес-корпорацій, інституцій громадянського суспільства з метою забезпечення екологічної безпеки регіону й задоволення екологічних потреб населення.

Визначено, що система екологічного менеджменту – це частина загальної системи менеджменту, яка включає організаційну структуру, планування діяльності, розподіл відповідальності, практичну роботу, а також процедури, процеси й ресурси для розробки, упровадження, оцінювання досягнутих результатів реалізації та вдосконалення екологічної політики, цілей і завдань. Екологічний менеджмент є складовою загальної системи екологічного управління, системою ринкового управління довкіллям, функціонує на територіальному рівні в рамках ієрархії: глобальна екологічна політика, держава в цілому, регіон, окрема територія (місто, селище, окрема природна зона), корпорація, підприємство. Основою екологічного менеджменту як екологоцентристської системи управління є екологічні стандарти: міжнародного (ISO 14000) і національного, державного рівня (Державні стандарти та технічні умови (ДСТУ)).

Функціонування системи екологічного менеджменту передбачає застосування певних інструментів управління, спрямованих на досягнення практичних результатів реалізації екологічної політики, пов'язаних з: по-перше, аналізом і оцінюванням екологічної ситуації в державі, регіоні, окремої території та підприємстві, виявленням екологічних небезпек; по-друге, зниженням негативного впливу виявлених екологічних ризиків; по-третє, запобіганню виникненню екологічних небезпек через застосування превентивних методів управління у сфері екологічної політики; по-четверте, контролем і моніторингом дотримання екологічного законодавства; по-п'яте,

формуванням умов для впровадження принципів і механізмів «зеленої» економіки як основи економічної складової сталого (збалансованого) розвитку; по-шосте, створенням багатосуб'єктної системи управління практичною реалізацією екологічної політики в регіоні.

Визначено особливості, які характеризують економічні інструменти в контексті реалізації державної екологічної політики: теоретичною основою використання економічних інструментів є ідея зовнішніх екологічних витрат, що знаходять свій вираз у негативних формах впливу виробництва й споживання на довкілля; еколого-економічні інструменти спрямовані, з одного боку, на економічне забезпечення раціонального природокористування, а з другого – на охорону навколишнього середовища; основою практичного застосування економічних інструментів є принципи «забруднювач платить» і «користувач платить»; економічні інструменти сприяють розвитку «зеленої» економіки, що виступає рушійною силою сталого (збалансованого) розвитку.

Виділено дві основні групи еколого-економічних інструментів державного регулювання у сфері охорони навколишнього середовища: 1) перша група пов'язана з такими функціональними навантаженнями, як фіскально-бюджетні, й охоплює екологічне оподаткування, екологічні платежі й збори, екологічне нормування та штрафні санкції за порушення екологічного законодавства; 2) друга група економічних інструментів реалізації державної екологічної політики пов'язана із системою фінансово-економічного стимулювання природоохоронної діяльності, яка включає: пільгові податки, пільгові кредити, субсидії, регулювання цін на первинні ресурси та кінцеву продукцію, формування ринку екологічних товарів, послуг і робіт (розвиток «зеленої» економіки) тощо.

Соціальне партнерство у сфері реалізації регіональної екологічної політики можна визначити як взаємодію державних органів управління у сфері екології, органів місцевого самоврядування, бізнес-корпорацій, інституцій громадянського суспільства, представників наукового середовища, членів територіальних громад з метою забезпечення екологічної безпеки регіону та задоволення екологічних потреб населення на основі принципів соціальної справедливості, субсидіарності й солідарності.

Міжсекторне соціальне партнерство як інструмент реалізації екологічної політики виявляється в скоординованій взаємодії різних суб'єктів публічного управління у сфері захисту довкілля, а саме: держави в особі органів центральної та місцевої влади; екологічно відповідального приватного бізнесу; екологічних громадських організацій; членів територіальних громад. У зв'язку із цим доведено необхідність створення регіональних координаційно-наглядових рад з питань захисту довкілля в контексті забезпечення сталого розвитку регіонів.

У **четвертому розділі** – *«Державно-управлінські та регіональні механізми регулювання у сфері реалізації екологічної політики в Україні»* – систематизовано механізми державного управління у сфері формування та

реалізації екологічної політики в контексті забезпечення сталого розвитку України. Наведено результати вторинного аналізу даних соціологічних досліджень у сфері охорони навколишнього середовища (2014–2019 рр.), що дало змогу виділити специфіку управління у сфері реалізації екологічної політики на загальнодержавному й регіональному рівнях. Визначено стратегічні напрями екологічного розвитку регіонів в Україні.

Механізм державного управління у сфері формування та реалізації екологічної політики можна тлумачити як комплекс принципів, функцій, методів, інструментів для: реалізації державою нормативно-правового регулювання у сфері захисту довкілля; створення умов для ефективного та раціонального природокористування й відновлення екосистем; формування структурно-функціонального та організаційно-управлінського забезпечення контролю й моніторингу в екологічній сфері; сприяння сталому розвитку держави, суспільства та територій; захисту життя й здоров'я населення від негативного впливу та забруднення тощо. Виокремлено основні механізми державного управління у сфері формування та реалізації екологічної політики: нормативно-правовий; адміністративно-організаційний; фінансово-економічний; інформаційно-комунікаційний; інституційний, – на вдосконалення й відтворення яких впливають регіональна специфіка державного управління; державно-приватно-громадське партнерство в управлінні охороною довкілля; євроінтеграційні орієнтири екологічного розвитку на національному та регіональному рівнях. Реалізація адміністративно-організаційного механізму державного управління у сфері охорони довкілля наразі стикається з багатьма проблемами: стратегічні напрями реалізації екологічної політики мають переважно декларативний характер, а в площині її практичного втілення не відповідають критеріям ефективності; інституційна та законодавча неузгодженість у сфері охорони навколишнього середовища сприяє поширенню корупційних практик і розбалансованості еколого-економічного розвитку держави.

Серед глобальних чинників формування національної екологічної політики виокремлено такі, як: глобальні екологічні проблеми; міжнародне співробітництво у сфері охорони довкілля (нормативно-правовий та організаційно-управлінський аспекти); вплив міжнародних неурядових екоорганізацій; розвиток «зеленої» економіки в глобальному вимірі. Усі проблеми деградації глобальної екологічної системи охоплюють: а) деградацію і зміни довкілля через нераціональне господарське використання та вичерпність природних ресурсів; б) деградацію довкілля внаслідок його антропогенного забруднення. Серед гострих екологічних проблем сучасності, що потребують нагального вирішення, виокремлено глобальне потепління на Землі; втрату генофонду та зникнення біологічного різноманіття Землі; скорочення площ лісів; опустелення пасовищ й орних угідь; потребу в переробці та утилізації відходів виробництва й життєдіяльності тощо.

Поглиблення світової екологічної кризи сприяло підвищенню уваги світової спільноти до проблем охорони довкілля, переосмисленню відносин у

системі «економіка – суспільство – природа», а тому вплинуло на формування тези про міжнародне співробітництво у сфері екології – підписання міжнародних угод і конвенцій щодо посилення заходів у сфері охорони навколишнього середовища. Україна як незалежна держава стала учасницею цих процесів, що вплинуло на формування сучасної концепції екологічної політики, заснованої на принципах сталого розвитку як поєднання соціального, економічного й екологічного аспектів існування людської цивілізації та окремих національних держав.

На основі вторинного аналізу результатів соціологічних досліджень і статистичних матеріалів, проведених упродовж 2014–2019 рр., визначено особливості функціонування механізмів державного управління у сфері реалізації екологічної політики. Враховуючи чинники вдосконалення та відтворення механізмів державного управління, здійснено оцінювання реалізації механізмів державного управління у сфері охорони довкілля різними суб'єктами соціального партнерства в управлінні екологічною політикою; виявлено регіональну специфіку державного управління у сфері реалізації екологічної політики в Україні через оцінювання функціонування механізмів державного управління; з'ясовано оцінку суб'єктами управління у сфері охорони довкілля виконання екологічної складової Угоди про асоціацію України з ЄС на національному та регіональному рівнях.

Згідно з результатами досліджень щодо державної екологічної політики на регіональному рівні, відповідальність за забруднення природного середовища й вирішення екологічних проблем повинні нести (порівняно зі статистично значущими відмінностями): уряд (Південний і Східний макрорегіони – 57% і 51% відповідно), громадяни (Західний, Центральний і Північний макрорегіони – 43%, 40% і 37%) та бізнес (Східний макрорегіон – майже 20%).

Проаналізовано особливості функціонування механізмів державного управління у сфері охорони довкілля на загальнодержавному та регіональному рівнях. Виявлено, що на загальнодержавному рівні першочерговим є вирішення таких проблем, як: забезпечення достатності екологічного законодавства; подолання низького рівня ефективності реалізації адміністративно-організаційного механізму; збільшення видатків на охорону навколишнього середовища й розвиток «зеленої» економіки; підвищення ефективності інформаційно-комунікаційної взаємодії різних суб'єктів управління у сфері охорони довкілля; інституціоналізація державно-управлінських практик у сфері управління охороною довкілля та екологічних соціальних практик населення. На регіональному рівні першочергово мають бути оцінені стан і можливості соціального, економічного й екологічного розвитку окремих регіонів, визначено стратегії їх сталого розвитку.

Обґрунтовано шляхи вдосконалення механізмів державного управління у сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні: 1) нормативно-правовий механізм (розробка стратегії національної екологічної політики з урахуванням регіональної специфіки; залучення органів регіонального управління до процесу імплементації та апроксимації екологічної складової Угоди про

асоціації); 2) адміністративно-організаційний механізм (структурно-функціональна модернізація системи органів управління у сфері охорони довкілля; посилення повноважень регіональних органів екологічного управління щодо контролю й моніторингу у сфері охорони довкілля; упровадження інструментів системи екологічного менеджменту в регіоні); 3) фінансово-економічний механізм (збільшення бюджетного фінансування з урахуванням соціального, економічного й екологічного стану регіону; створення умов для розвитку «зеленого» інвестиційного клімату регіону); 4) інформаційно-комунікаційний механізм (створення розгалуженої регіональної системи екологічного моніторингу; забезпечення доступності та якості екологічної інформації; упровадження системи електронного екологічного урядування); 5) інституційний механізм (інкорпорація міжсекторного соціального партнерства у сферу регіонального екологічного управління із чітко визначеною нормативно-правовою та інституційно-організаційною базою; налагодження співпраці регіональних суб'єктів публічного управління з міжнародними екологічними організаціями).

У **п'ятому розділі** – *«Методологічне забезпечення реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні»* – розглянуто особливості проектно-орієнтованої політики екологічного розвитку регіонів та основні підходи в її реалізації. Розроблено концептуальну модель формування регіональної екологічної політики на основі кластерного підходу; побудовано інтегральну модель управління у сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні; розроблено критерії ефективності державного управління у сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні; сформульовано науково-практичні рекомендації щодо впровадження розроблених автором моделей з урахуванням цих критеріїв.

Визначено завдання регіональної екологічної політики, яке полягає у формуванні загальної стратегії й тактики сталого (збалансованого) розвитку регіону на основі розроблення конкретних програм і проектів екологічного розвитку регіону. У зв'язку із цим вирішення екологічних проблем регіону повинно базуватися на схемі програмно-цільового планування природоохоронної діяльності; концепції екологічного менеджменту; проектно-орієнтованому підході в управлінні сферою охорони довкілля.

Проаналізовано сучасні підходи до формування проектно-орієнтованої політики екологічного розвитку регіону, серед яких потужним інноваційним потенціалом володіють: 1) проектний менеджмент (управління проектами); 2) екологічний маркетинг у контексті сталого (збалансованого) розвитку регіонів; 3) бенчмаркінг в екологічному розвитку регіонів як посилення конкурентоспроможності регіону; 4) кластерний підхід як спосіб групування територій в екологічні кластери.

Визначено основні напрями вдосконалення механізмів та інструментів державного й публічного управління у сфері реалізації регіональної екологічної політики за основними праксеологічними підходами: за кластерним підходом – розробка нормативно-правової бази щодо створення та функціонування екокластерів; посилення економічного стимулювання розвитку екокластерів; за програмно-цільовим підходом – включення та посилення екологічного блоку

програм і стратегій соціально-економічного розвитку регіонів; посилення функціональних повноважень регіональних та місцевих органів управління у сфері охорони навколишнього середовища; за проектно-орієнтованим підходом – упровадження в систему екологічного управління інструментів проектного менеджменту; розробка й упровадження інвестиційних проектів розвитку «зеленої» економіки; за менеджмент-орієнтованим підходом – упровадження та посилення на регіональному рівні інструментів екологічного менеджменту (екологічний аудит, екологічний моніторинг, стратегічна екологічна оцінка, екологічна сертифікація, екологічне маркування); законодавче закріплення й регламентація економічних механізмів та інструментів реалізації регіональної екологічної політики; запровадження й поширення інструментів електронного екологічного урядування. Головними підходами до формування політики екологічного розвитку регіонів і власне регіональної екологічної політики є програмно-цільовий підхід як спосіб формування системи планових рішень значних загальнодержавних та регіональних екологічних проблем і кластерний підхід, сутність якого полягає у створенні екологічних кластерів через інтеграцію зусиль державних органів влади, економічних суб'єктів, наукових центрів і громадськості в досягненні цілей сталого розвитку регіону.

Акцентовано увагу на тому, що бенчмаркінг у державному й публічному управлінні на регіональному рівні виступає як сучасна управлінська технологія, яка заснована на вивченні та застосуванні найкращих практик регіонального й місцевого управління, що допомагає покращити показники сталого (збалансованого) розвитку регіону та підвищити ефективність управлінських рішень з регіонального розвитку, у тому числі екологічного.

У сфері екологічного розвитку регіонів процесний підхід управління проектами організаційного розвитку може реалізовуватися в таких напрямках, як: 1) упровадження в екологічне управління на регіональному рівні системи екологічного менеджменту на основі стандартів ISO 14000; 2) удосконалення організаційної структури органів управління у сфері охорони довкілля на регіональному та місцевому рівнях через залучення всіх секторів суспільства – міжсекторне соціальне партнерство органів державного управління і місцевого самоврядування, підприємств-забруднювачів на території регіону, наукової спільноти, громадських організацій екологічного спрямування; 3) екологічна освіта й навчання представників органів управління охороною навколишнього середовища, зокрема на регіональному та місцевому рівнях.

Екологічний маркетинг у контексті сталого розвитку регіонів є повноцінним напрямом реалізації регіональної екологічної політики й одним із провідних підходів до формування проектно-орієнтованої політики екологічного розвитку регіону. Власне кажучи, його реалізація може здійснюватися як розробка й втілення екологічних проектів і програм розвитку регіону, соціально-еколого-економічної привабливості території за такими напрямками, як: по-перше, формування «зеленої» економічної системи (розвиток ринку «зеленої» продукції й послуг, «зелених» інвестицій, «зеленого» виробництва); по-друге, формування та підвищення екологічної культури населення регіону й екологічної корпоративної відповідальності регіональних

суб'єктів ринку; по-третє, підвищення екологічної привабливості території і як наслідок розвиток туристично-рекреаційної індустрії (наприклад, «зелений» туризм і відпочинок).

Для розроблення концептуальної (структурно-логічної) моделі формування регіональної екологічної політики (рис. 1) використано основні положення побудови типової концептуальної моделі (В. Мельникова, Н. Чувікіна) і технологію логіко-структурного підходу в процесі управління проектним циклом (А. Чемерис).

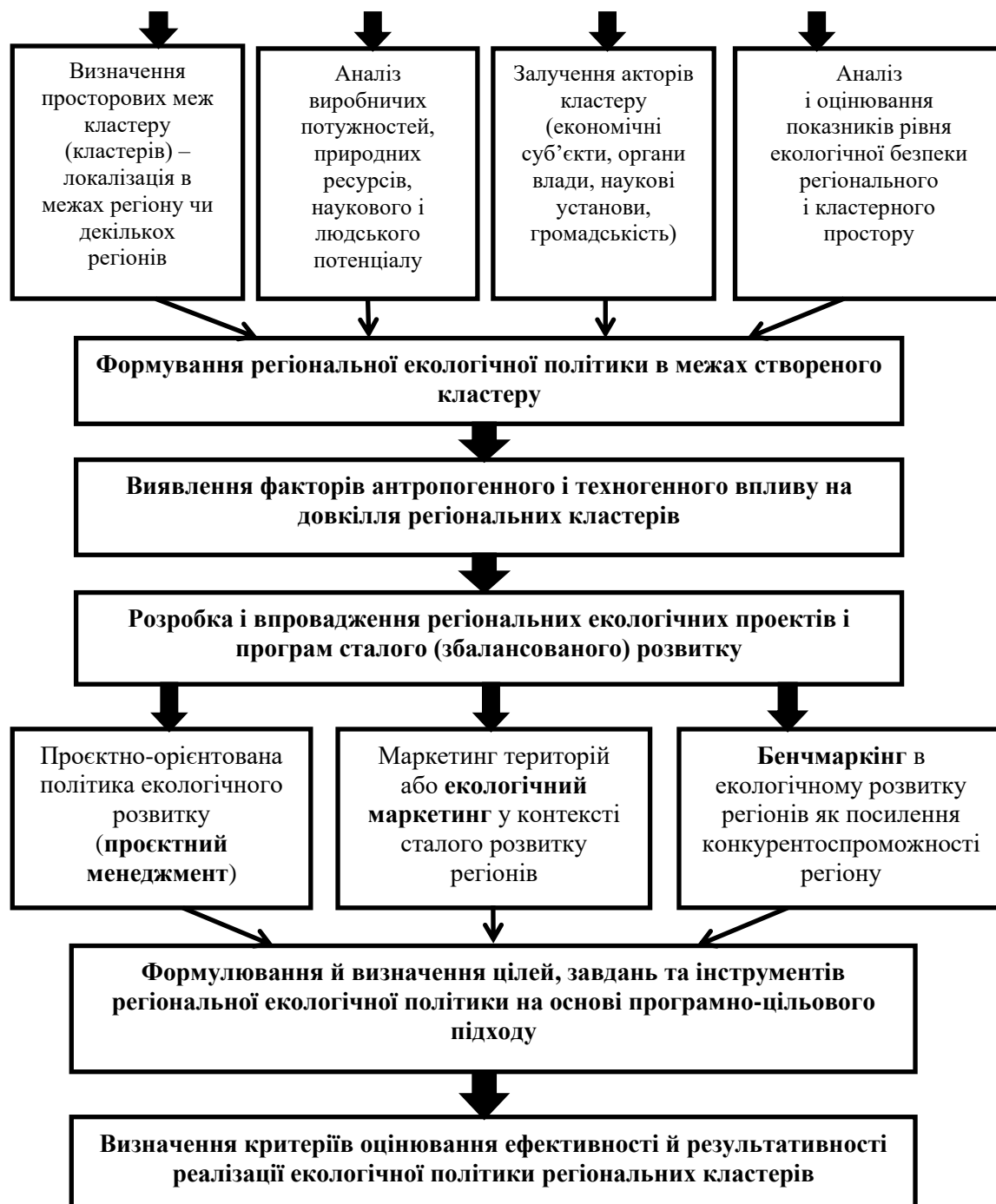

Рис. 1. Концептуальна (структурно-логічна) модель формування політики екологічного розвитку регіону на основі програмно-цільового та кластерного підходів

Основними блоками моделі формування політики екологічного розвитку регіону (як конкретизація – регіональної екологічної політики) на основі програмно-цільового й кластерного підходів виступають: а) створення й інституціоналізація екологічного кластеру (кластерів) регіону; б) розробка та формування напрямів регіональної екологічної політики в межах кластеру (кластерів); в) виявлення факторів антропогенного й техногенного впливу на довкілля регіональних кластерів; г) розробка та впровадження регіональних екологічних проєктів і програм сталого (збалансованого) розвитку; д) формулювання та визначення цілей і завдань регіональної екологічної політики на основі програмно-цільового підходу; е) визначення критеріїв оцінювання ефективності й результативності реалізації екологічної політики регіональних кластерів.

Формування стратегічних напрямів політики екологічного розвитку регіонів передбачає застосування відповідних механізмів та інструментів реалізації екологічної політики в регіоні. Виокремлення таких напрямів передбачає застосування методів державного регулювання, які б відповідали загальному тренду сталого (збалансованого) розвитку України як європейської держави. Це, у свою чергу, визначає пріоритети регіональної політики екологічного розвитку, що знаходить відображення у формуванні та реалізації регіональної екологічної політики.

У сучасних умовах регіональна політика стає потужним інструментом просторового регулювання соціально-еколого-економічного розвитку. У системі управління збалансованим розвитком регіону необхідною умовою є врахування територіального фактора під час реалізації завдань, функцій та принципів екологічного маркетингу, тобто регіон може виступати як екологічний товар, що має свою вартість і екологічну корисність. Отже, регіон має власні екологічні переваги у сфері показників екологічної безпеки (відсутність забруднення екосистем, наявність заповідних зон, екологічно чистих виробництв тощо).

Реалізація програмно-цільового підходу в управлінні екологічним розвитком регіону передбачає розробку регіональних екологічних програм, що можуть входити до складу загальної стратегічної програми соціально-економічного розвитку регіону. Розроблення екологічної програми соціально-економічного розвитку території включає формування стратегії природоохоронної діяльності в регіоні, яку можна розглядати як синтез його екологічних проблем і комплексу природоохоронних заходів, орієнтованих на їх вирішення. Відповідно, стратегія включає такі компоненти: формулювання стратегічних цілей, завдань і пріоритетів у сфері охорони навколишнього середовища в регіоні, обґрунтування необхідності вирішення проблеми в межах програмно-цільового підходу. Підхід до формування моделі екологічної політики регіонів, заснований на створенні екологічних кластерів, полягає в об'єднанні та інтеграції зусиль державних органів влади, економічних суб'єктів, наукових центрів і громадськості в

досягненні цілей сталого розвитку регіону.

При формуванні екологічної політики потрібно оцінити вплив глобальних і локальних чинників (рис. 2). Основними із цих чинників виступають: по-перше, зміни в глобальному й локальному природному середовищі (зміна клімату, забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів, ґрунтів, знищення біорізноманіття тощо), що зумовлюють прийняття важливих рішень на рівні управління глобальною екологічною політикою; по-друге, посилення законодавчої складової в регулюванні сфери охорони довкілля, що знаходить свій вираз у прийнятті та імплементації міжнародних угод і конвенцій щодо охорони природного середовища й сталого (збалансованого) розвитку зокрема; по-третє, пріоритет регіонального управління у формуванні екологічної політики на територіальному рівні.

Рис. 2. Чинники формування та реалізації регіональної екологічної політики

Загалом екологізація державного та регіонального розвитку – це розроблений на основі принципів раціонального природокористування та впровадження інноваційних екологічно спрямованих технологій комплекс заходів, основною метою яких є зменшення інтегрального екодеструктивного впливу на довкілля та здоров'я людей через вилучення з виробництва й споживання природонебезпечних товарів і запобігання негативним впливам виробничих процесів згідно з екологічними вимогами до розвитку науково-технічного прогресу.

На основі досліджень українських науковців розроблено загальну схему формування та реалізації політики екологічного розвитку регіону (рис. 3).

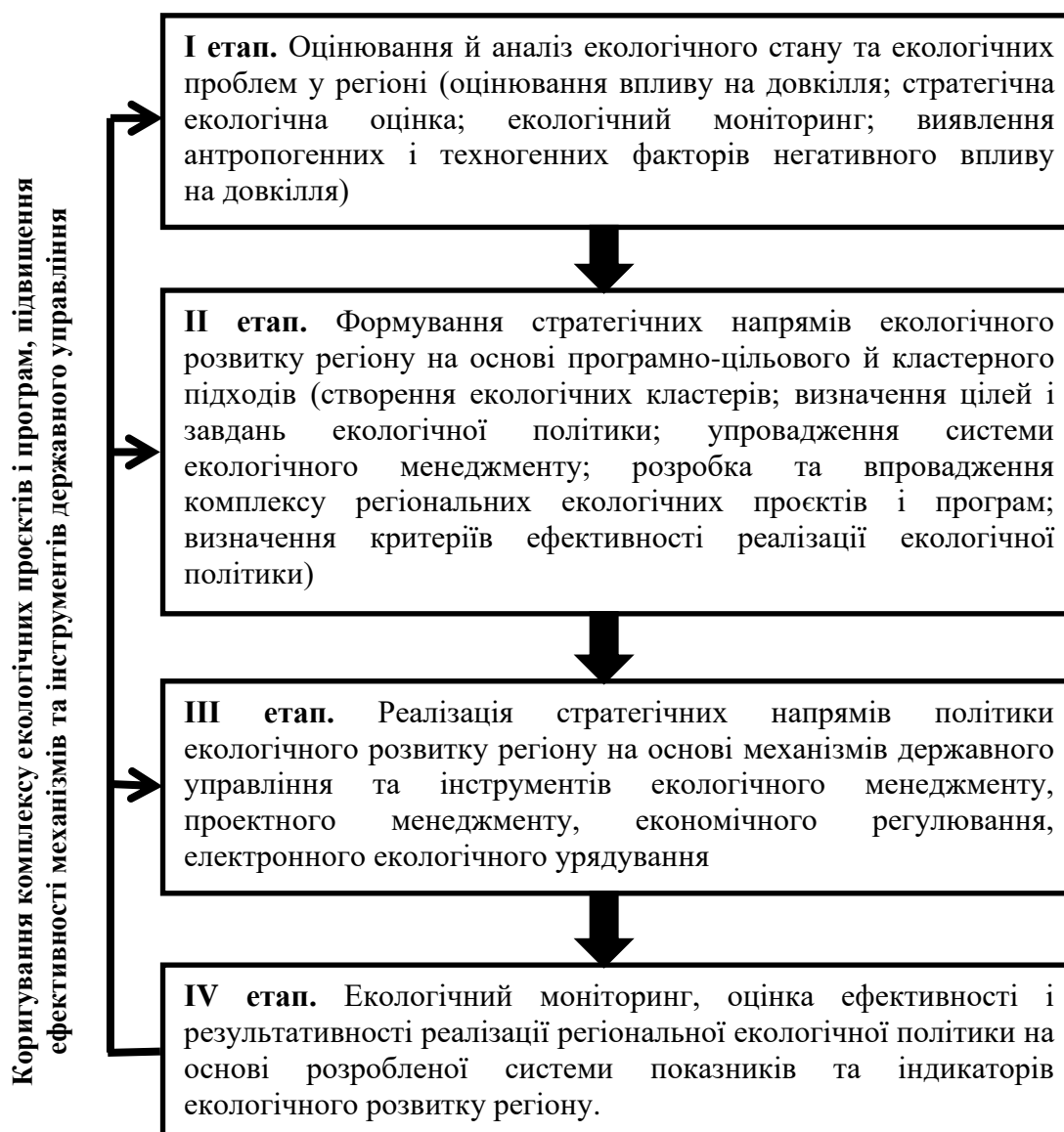

Рис. 3. Загальна схема формування й реалізації політики екологічного розвитку регіону

На основі опрацювання джерельної бази дослідження, авторських наукових розвідок та викладених вище положень розроблено інтегральну модель реалізації політики екологічного розвитку регіонів у державному управлінні (рис. 4) і виокремлено основні напрями вдосконалення механізмів та інструментів державного й публічного управління у сфері реалізації регіональної екологічної політики на основі праксеологічних підходів: кластерного, програмно-цільового, проектно-орієнтованого й менеджмент-орієнтованого.

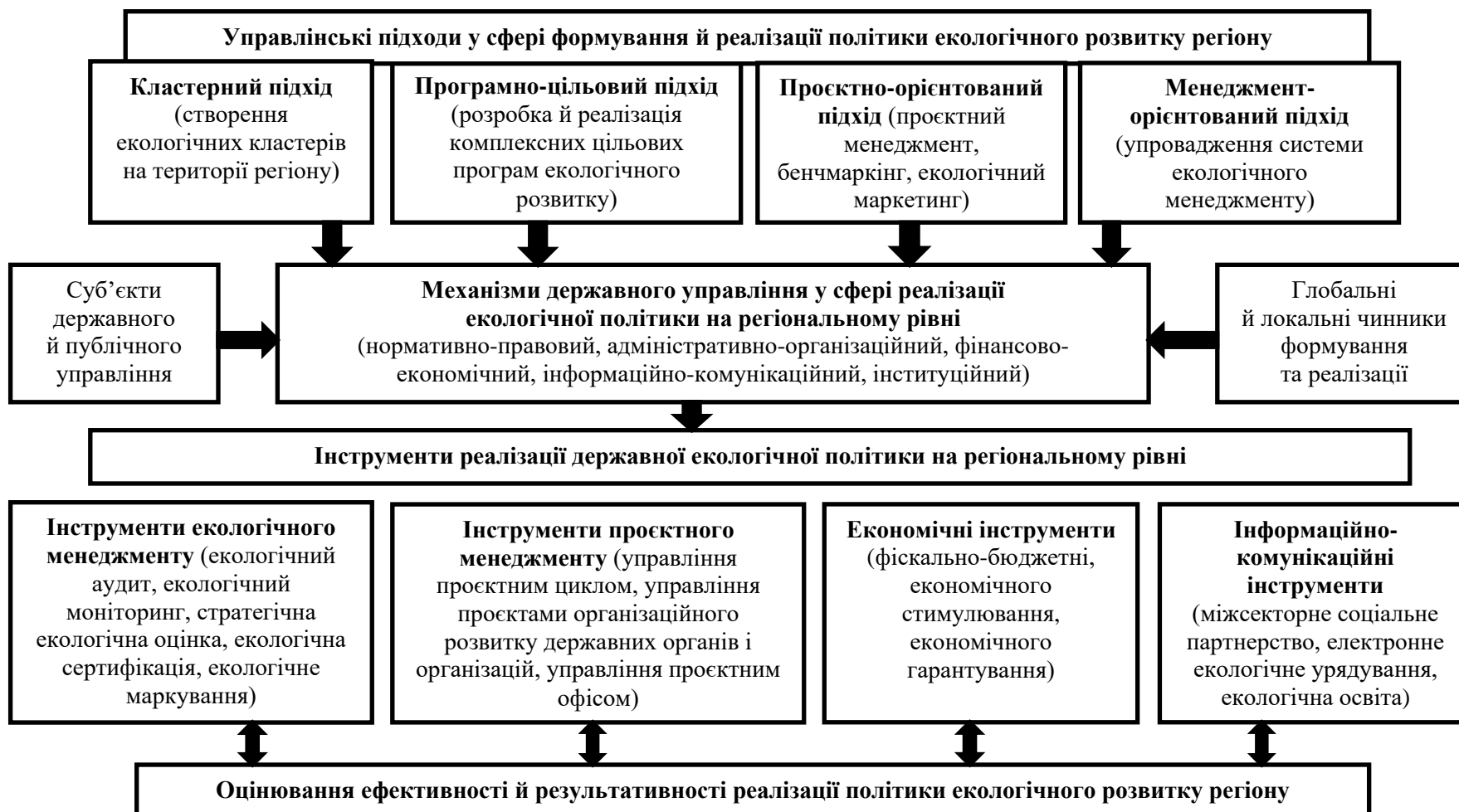

Рис. 4. Інтегральна модель реалізації політики екологічного розвитку регіонів у державному управлінні

Визначено основні напрями вдосконалення механізмів та інструментів державного й публічного управління у сфері реалізації регіональної екологічної політики за основними праксеологічними підходами: *за кластерним підходом*: 1) розробка нормативно-правової бази щодо створення й функціонування екологічних кластерів; 2) інформаційна підтримка просування кластеризації регіонального розвитку України серед суб'єктів економічної діяльності, регіональних і місцевих органів управління та громадських організацій екологічного спрямування; 3) посилення економічного стимулювання розвитку екологічних кластерів; *за програмно-цільовим підходом*: 1) включення й посилення екологічного блоку програм і стратегій соціально-економічного та сталого (збалансованого) розвитку регіонів з конкретним планом дій і заходів та визначенням очікуваних результатів і термінів виконання; 2) посилення функціональних повноважень регіональних і місцевих органів управління у сфері охорони навколишнього середовища; 3) залучення всіх секторів суспільства (державних і регіональних органів влади, бізнес-структур, громадських організацій, науково-освітніх установ, громадськості в цілому) до розробки та реалізації комплексних цільових програм екологічного розвитку регіону на основі принципів міжсекторного соціального партнерства; *за проектно-орієнтованим підходом*: 1) упровадження в систему екологічного управління інструментів проектного менеджменту (управління проектом, управління проектами організаційного розвитку державних органів та організацій, управління проектом офісом); 2) поширення технології бенчмаркінгу в розробці проектів у сфері охорони навколишнього середовища; 3) включення в систему проектно-орієнтованого управління інструментів і механізмів екологічного маркетингу та маркетингу сталого (збалансованого) розвитку територій; 4) розробка та впровадження інвестиційних проектів розвитку «зеленої» економіки; *за менеджмент-орієнтованим підходом*: 1) упровадження й посилення на регіональному рівні інструментів екологічного менеджменту (екологічний аудит, екологічний моніторинг, стратегічна екологічна оцінка, екологічна сертифікація, екологічне маркування); 2) законодавче закріплення й регламентація економічних механізмів та інструментів реалізації регіональної екологічної політики; 3) запровадження й поширення інструментів електронного екологічного урядування.

З'ясовано, що інтерпретаційні критерії ефективності управління дають змогу екстраполювати їх на сферу державного управління реалізацією регіональної екологічної політики: 1) загальні критерії соціальної ефективності управління пов'язані з показниками рівня екологічної безпеки в регіоні й реалізацією цілей сталого (збалансованого) розвитку, які закріплені у відповідних законах, постановах і стратегіях, зокрема в Стратегії сталого розвитку України до 2030 р. й Законі України «Про основні засади (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року»; 2) критерії спеціальної соціальної ефективності відображають реалізацію цілей і завдань регіональної екологічної політики на основі кластерного, програмно-цільового,

проектно-орієнтованого й менеджмент-орієнтованих підходів; 3) критерії соціальної ефективності об'єкта представлені як оцінки ефективності кожної конкретної інституції у сфері реалізації регіональної екологічної політики, що відображено в моделях оцінювання ефективності організаційної взаємодії впорядкованості суб'єктів управління. Наведена система критеріїв ефективності державного управління у сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні не є вичерпною й може бути доповнена відповідно до напрямів модернізації системи державного та публічного управління в Україні загалом.

ВИСНОВКИ

У дисертації обґрунтовано наукові положення й отримано нові результати, що дало змогу вирішити важливу наукову проблему галузі науки державного управління щодо формування та реалізації екологічної політики на регіональному рівні. На основі узагальнення результатів дослідження можна сформулювати загальні висновки та рекомендації.

1. Висвітлено теоретико-методологічні передумови дослідження державного управління екологічною сферою, визначено основні положення сучасних наукових підходів: 1) вичерпність природних ресурсів; 2) перекладення відповідальності за збереження довкілля на суспільство й державу; 3) парадигма сталого розвитку, в основі якої – збалансування економічної, соціальної та екологічної складових; 4) інвайронменталізм як загальнотеоретична й світоглядна орієнтація людства; 5) необхідність удосконалення екологічної політики на глобальному, національному та регіональному рівнях. Виокремлено сучасні наукові підходи до управління сферою охорони навколишнього середовища: 1) модель публічного управління – «новий публічний менеджмент», до якої інтегровано методи, які застосовують у недержавному секторі та в практиці корпоративного управління; 2) концепція належного врядування – управління, яке відповідає вимогам демократичного, відкритого та справедливого суспільства й регулює відносини між офіційними інституціями (державна влада) і недержавними колами (бізнес, громадськість); 3) концепція електронного урядування у сфері реалізації екологічної політики, яка відповідає сучасним трендам у державному управлінні, сприяючи доступності й прозорості у взаємодії держави, бізнесу та громадськості у вирішенні екологічних проблем; 4) модель активізуючої держави, що базується на побудові держави в чотирьох вимірах: держава як гарант забезпечення й надавання послуг; як надавач послуг для суспільства; як інститут, який створює рамки суспільної активності й умови, що сприяють розв'язанню проблем громадянами; як інститут нагляду за суспільною та економічною діяльністю; 5) модель управління за цілями та результатами у сфері надання державних послуг; 6) програмно-цільове й проектне управління.

2. Визначено нормативно-правові засади та євроінтеграційні орієнтири формування й реалізації екологічної політики на регіональному рівні. В основі

сучасного українського екологічного законодавства – загальнодержавні закони, підзаконні акти, кодекси, постанови, укази, зокрема Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» та Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року». Державна екологічна політика в Україні забезпечується також еколого-правовими нормами інших галузей законодавства, а саме: цивільного, адміністративного, кримінального тощо; міжнародними угодами та конвенціями у сфері охорони навколишнього середовища, зокрема екологічною складовою Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Основними євроінтеграційними орієнтирами щодо вдосконалення державного управління у сфері захисту довкілля є: 1) адаптація та приведення національного екологічного законодавства у відповідність до європейських стандартів; 2) упровадження європейського досвіду застосування інноваційних механізмів реалізації інструментів економічного стимулювання; 3) міжсекторне соціальне партнерство як інструмент реалізації екологічної політики на загальнодержавному та регіональному рівнях; 4) децентралізація управління в екологічній сфері; 5) упровадження й розвиток електронного екологічного урядування.

3. Проаналізовано основні пріоритети формування державної екологічної політики на регіональному рівні в контексті концепції сталого розвитку. Зазначено, що сталий розвиток передбачає свідоме формування збалансованих відносин між економічним зростанням (економічна складова), турботою про навколишнє середовище (екологічна складова) та здоров'ям людини (соціальна складова). Основою стратегії сталого розвитку України є орієнтація системи державного управління на децентралізацію й сталий розвиток регіонів у соціальному, економічному та екологічному аспектах як окремих соціально-еколого-економічних систем. Програма сталого розвитку, відображена в державній екологічній політиці, може реалізовуватися в межах соціально-еколого-економічної системи, що відповідає певному адміністративно-територіальному утворенню (регіону), а отже, державне управління покликано забезпечувати належні інституційні умови щодо ризикостійкого розвитку та екологічної безпеки соціально-еколого-економічної системи.

4. Окреслено структурно-функціональні особливості системи державного управління у сфері формування та реалізації екологічної політики: 1) управління у сфері захисту навколишнього середовища здійснюється на наднаціональному (глобальному), загальнодержавному (національному), регіональному, місцевому рівнях та рівні громадського управління; 2) на глобальному рівні управління у сфері екології принципи базуються на основних положеннях концепції сталого розвитку; на національному рівні здійснюється за принципами: відкритості, підзвітності та гласності органів державної влади; участі громадськості у формуванні державної політики; дотримання екологічних прав громадян; заохочення до ведення екологічно відповідального бізнесу та екологічно свідомої поведінки громадян; запобігання екологічній

шкоді; міжнародної співпраці та євроінтеграції; регіональний і місцевий рівень управління в екологічній сфері включає в себе принципи глобального й загальнодержавного екологічного управління з урахуванням регіональної специфіки; принципи громадського управління охороною навколишнього середовища базуються на змістових і функціональних особливостях міжсекторного соціального партнерства; 3) до функцій управління у сфері екологічної політики на національному рівні належать: розроблення нормативно-правового забезпечення; створення економічного механізму природокористування; визначення нормативів якісного стану природних ресурсів; формування та використання державних позабюджетних фондів охорони навколишнього середовища; державний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства; на регіональному рівні управління – моніторинг та облік об'єктів природокористування й забруднення довкілля; контроль за дотриманням екологічного законодавства; розробка комплексних цільових програм екологічного розвитку; визначення та реалізація «зеленої» інвестиційної політики; функції управління на місцевому рівні – контроль за використанням природоохоронного законодавства, розробка й реалізація екологічних програм і проєктів; на рівні громадського управління – контроль за дотриманням екологічного законодавства, моніторинг екологічного стану територій, екологічна освіта та інформування.

5. Розкрито сутнісно-змістовні особливості екологічного менеджменту як екологоцентристської системи державного управління. Екологічний менеджмент – це тип управління, принципово зорієнтований на формування й розвиток екологічного виробництва та нової екологічної якості життєдіяльності людей, з метою збереження природного середовища, забезпечення здоров'я населення й економічного витрачання ресурсів у контексті вимог сталого розвитку. Доведено, що екологічний менеджмент є складовою загальної системи екологічного управління, системою ринкового управління довкіллям, функціонує на територіальному ієрархічному рівні в межах глобальної екологічної політики, держави в цілому, регіону, окремої території (місто, селище, окрема природна зона), корпорації, підприємств у сферах з ринковими відносинами. Основою екологічного менеджменту як екологоцентристської системи управління є екологічні стандарти: міжнародного (ISO 14000) і національного, державного (Державні стандарти та технічні умови (ДСТУ)) рівнів.

6. Охарактеризовано інструменти реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні, що регулюються національним екологічним законодавством та імплементованими міжнародними угодами й конвенціями, з яких перша група пов'язана із системою міжнародних і державних екологічних стандартів ISO та ДСТУ (екологічний аудит, екологічна сертифікація, екологічне маркування); друга група представляє системну оцінку екологічного стану навколишнього середовища та впливу техногенного чинника (стратегічна екологічна оцінка, екологічний моніторинг, оцінка впливу на довкілля); третя

група пов'язана з екологічним розвитком регіону, територій, підприємств (екологічний маркетинг); четверта група – це інструменти формування екологічної свідомості та споживчих практик екологічної поведінки населення – екологічні виховання, освіта й навчання; п'ята група представлена економічними інструментами регулювання у сфері реалізації регіональної екологічної політики: фіскально-бюджетними (екологічне оподаткування, екологічні платежі та збори, екологічне нормування й штрафні санкції за порушення екологічного законодавства); фінансово-економічного стимулювання природоохоронної діяльності (пільгові податки, пільгові кредити, субсидії, регулювання цін на первинні ресурси та кінцеву продукцію, формування ринку екологічних товарів, послуг і робіт (розвиток «зеленої» економіки) тощо).

7. Систематизовано підходи до формування механізмів державного управління у сфері реалізації екологічної політики, серед яких виокремлено нормативно-правовий, адміністративно-організаційний, фінансово-економічний, інформаційно-комунікаційний, інституційний. Функціональними завданнями нормативно-правового механізму є вдосконалення екологічного законодавства, адаптація та імплементація екологічного законодавства відповідно до законодавства ЄС і міжнародних угод та конвенцій. Функціональні завдання адміністративно-організаційного механізму передбачають розроблення основних засад (стратегії) державної політики, забезпечення ефективного попередження та здійснення контрольно-наглядової діяльності за шкідливими для довкілля й здоров'я чинниками, створення умов для реалізації кадрового, матеріально-технічного, інформаційного напрямку діяльності суб'єктів відносин у сфері реалізації екологічної політики на національному, регіональному та місцевому рівнях. У межах фінансово-економічного механізму функціональними завданнями є запровадження системи екологічного менеджменту на всіх рівнях державного управління, особливо в контексті застосування його економічних інструментів; оптимізація бюджетного та позабюджетного фінансування у сфері охорони довкілля, стимулювання розвитку системи «зелених» інвестицій на основі державно-приватної взаємодії в контексті сталого розвитку. Інформаційно-комунікаційним механізмом охоплено такі функціональні завдання: запровадження інструментів електронного екологічного урядування, державно-приватно-громадська взаємодія в процесі прийняття управлінських рішень у сфері захисту довкілля на основі принципів міжсекторного соціального партнерства, екологічна освіта й навчання. Інституційний механізм передбачає формування інституційної системи управління у сфері захисту довкілля, унормування та впорядкування партнерської взаємодії між суб'єктами управління у сфері реалізації екологічної політики.

8. Обґрунтовано підходи до застосування механізмів державного управління у сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні. Через нормативно-правовий механізм – урахування регіональних екологічних

програм і проєктів у розробці стратегічних напрямків національної екологічної політики; залучення органів регіонального управління до процесу імплементації та апроксимації екологічної складової Угоди про асоціації. Через адміністративно-організаційний механізм – структурно-функціональна модернізація системи органів управління у сфері охорони довкілля; посилення повноважень регіональних органів екологічного управління щодо контролю та моніторингу у сфері охорони довкілля; розроблення регіональних програм упровадження природоохоронних заходів, визначення й реалізація регіональної «зеленої» інвестиційної політики; упровадження інструментів системи екологічного менеджменту в регіоні. Через фінансово-економічний механізм – збільшення бюджетного фінансування з урахуванням соціального, економічного та екологічного стану регіону, запровадження європейських практик застосування економічних інструментів у сфері охорони довкілля; створення умов для розвитку «зеленого» інвестиційного клімату регіону. Через інформаційно-комунікаційний механізм – створення розгалуженої регіональної системи екологічного моніторингу, забезпечення доступності та якості екологічної інформації всім секторам суспільства через налагоджену співпрацю зі ЗМІ, упровадження системи електронного екологічного урядування на міжнародному, національному та регіональному рівнях. Через інституційний механізм – інкорпорація міжсекторного соціального партнерства у сферу регіонального екологічного управління із чітко визначеною нормативно-правовою та інституційно-організаційною базою.

9. Проаналізовано потенційні можливості формування проєктно-орієнтованої політики екологічного розвитку регіонів, що реалізується через програмно-цільове управління, сутність якого полягає в тому, що конкретних результатів досягають шляхом реалізації цільових комплексних екологічних програм і проєктів. Потенційні переваги у формуванні проєктно-орієнтованої політики екологічним розвитком регіонів належать таким теоретико-праксеологічним підходам: управління проєктами (проєктний менеджмент); маркетинг територій або екологічний маркетинг у контексті сталого розвитку регіонів; бенчмаркінг в екологічному розвитку регіонів як посилення конкурентоспроможності регіону; кластерний підхід в екологічному розвитку регіонів. Серед потенційних можливостей вказаних підходів визначено такі: інституціоналізацію проєктного управління регіональною екологічною політикою; формування єдиної регіональної інформаційної бази щодо проблем екологічної безпеки регіону й організацій для виявлення та вирішення екологічних проблем регіону; формування «зеленої» економічної системи регіону та підвищення екологічної привабливості території; аналіз і впровадження зарубіжних та вітчизняних практик проєктного управління у сфері захисту довкілля й раціонального природокористування; залучення та посилення міжнародного й міжрегіонального співробітництва у сфері природоохоронної діяльності організацій, установ і підприємств різних секторів суспільства; виділення та створення еколого-економічного кластеру,

визначення його просторових меж й інституціоналізація розвитку політики екологічних інновацій у регіоні.

10. Розроблено структурно-логічну модель формування політики екологічного розвитку регіону на основі програмно-цільового й кластерного підходів (програмно-цільового – як способу формування системи планових рішень значних загальнодержавних і регіональних екологічних проблем; кластерного – як створення екологічних кластерів через інтеграцію зусиль державних органів влади, економічних суб'єктів, наукових центрів і громадськості в досягненні цілей сталого розвитку регіону). Визначено основні етапи формування регіональної екологічної політики: створення та інституціоналізація екологічного кластеру (кластерів) регіону; формування регіональної екологічної політики в межах створеного кластеру; виявлення факторів антропогенного й техногенного впливу на довкілля регіональних кластерів; розробка та впровадження регіональних екологічних проєктів і програм сталого (збалансованого) розвитку; формулювання й визначення цілей, завдань та інструментів регіональної екологічної політики на основі програмно-цільового підходу; визначення критеріїв оцінювання ефективності й результативності реалізації екологічної політики регіональних кластерів.

11. Побудовано інтегральну модель реалізації політики екологічного розвитку регіонів у державному управлінні – на основі кластерного, програмно-цільового, проєктно-орієнтованого й менеджмент-орієнтованого підходів. Визначено основні напрями вдосконалення механізмів та інструментів державного й публічного управління у сфері реалізації регіональної екологічної політики за основними праксеологічними підходами: кластерним (розробка нормативно-правової бази щодо створення та функціонування екокластерів; посилення економічного стимулювання розвитку екокластерів); програмно-цільовим (включення й посилення екологічного блоку програм і стратегій соціально-економічного розвитку регіонів; посилення функціональних повноважень регіональних і місцевих органів управління у сфері охорони навколишнього середовища); проєктно-орієнтованим (упровадження в систему екологічного управління інструментів проєктного менеджменту; розробка та впровадження інвестиційних проєктів розвитку «зеленої» економіки); менеджмент-орієнтованим (упровадження і посилення на регіональному рівні інструментів екологічного менеджменту (екологічний аудит, екологічний моніторинг, стратегічна екологічна оцінка, екологічна сертифікація, екологічне маркування); законодавче закріплення та регламентація економічних механізмів й інструментів реалізації регіональної екологічної політики; запровадження та поширення інструментів електронного екологічного урядування).

12. Визначено критерії ефективності державного управління у сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні. Критерії вищого рівня ефективності управління пов'язані з показниками рівня екологічної безпеки в регіоні та реалізацією цілей сталого (збалансованого) розвитку, закріплених у відповідних законах, постановах і стратегіях. Критерії середнього рівня

відображають реалізацію цілей і завдань регіональної екологічної політики на основі кластерного, програмно-цільового, проєктно-орієнтованого та менеджмент-орієнтованих підходів. Критерії третього, конкретного, рівня відображають результативність діяльності регіональних органів управління у сфері охорони навколишнього середовища.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, що висвітлюють основні наукові результати дисертації

Монографія

1. Буканов Г. М. Державне управління у сфері формування та реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні: теоретичний і практичний аспекти : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2020. 440 с.

Статті в наукових фахових виданнях України

2. Буканов Г. М. Електронне урядування як інструмент реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні. *Право та державне управління* : збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2019. № 4. С. 225–232.

3. Буканов Г. М. Інституційний механізм публічного управління у сфері екологічної політики: проблема визначення. *Сучасні проблеми державного управління в умовах системних змін* : збірник наукових праць ДонДУУ. Маріуполь : ДонДУУ, 2019. Т. XX. Вип. 312. С. 114–124.

4. Буканов Г. М. Євроінтеграційні орієнтири формування екологічної політики в Україні в контексті сталого розвитку регіонів. *Ефективність державного управління* : збірник наукових праць. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2019. Вип. 4(61) : у 2 ч. Ч. 2. С. 214–225.

5. Буканов Г. М. Соціальне партнерство як інструмент реалізації екологічної політики на регіональному рівні. *Інвестиції: практика та досвід. Серія: Державне управління*. 2019. № 22. С. 84–89.

6. Буканов Г. М. Стратегічні інструменти реалізації державної екологічної політики в Україні. *Публічне адміністрування: теорія та практика* : електронний збірник наукових праць. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2019. № 2 (22). URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02\(22\)/7.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02(22)/7.pdf).

7. Буканов Г. М. Порівняльний аналіз світового досвіду державного управління у сфері формування і реалізації екологічної політики. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2020. Т. 31(70). № 1. С. 12–17.

8. Буканов Г. М. Чинники формування та реалізації державної екологічної політики в Україні: глобальний і локальний виміри. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2020. Вип. 15. С. 97–104.

9. Буканов Г. М. Рівні, принципи і функції державного управління в сфері формування і реалізації екологічної політики в Україні. *Право та державне*

управління : збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2020. № 2. С. 248–252.

10. Буканов Г. М. Екологічний менеджмент як еколоого-центристська система державного управління. *Наукові перспективи. Серія: Державне управління*. 2020. № 4 (4). С 17–29.

11. Буканов Г. М. Концепція сталого розвитку як основа формування державної екологічної політики на державному та регіональному рівні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2020. Т. 31 (70). № 3. С. 71–73.

12. Буканов Г. М. Інструменти екологічного менеджменту в контексті реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні. *Публічне урядування*. 2020. № 5 (25). С. 40–50.

13. Буканов Г. М. Економічні інструменти реалізації державної екологічної політики. *Аспекти публічного управління*. 2020. Т. 8. № 5. С. 5–12.

14. Буканов Г. М. Адміністративно-організаційний механізм державного управління у сфері формування і реалізації екологічної політики: загальнодержавний і регіональний аспекти. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. № 4 (27). С. 26–31.

15. Буканов Г. М. Шляхи оптимізації механізмів державного управління в сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні. *Інвестиції: практика та досвід. Серія: Державне управління*. 2020. № 21–22. С. 129–134.

16. Буканов Г. М. Механізми державного управління у сфері формування і реалізації екологічної політики. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2020. Вип. 20. С. 26–31.

17. Буканов Г. М. Проектно-орієнтована політика екологічного розвитку регіонів України: основні підходи. *Університетські наукові записки : збірник наукових праць*. 2020. № 6(78). С. 24–30.

18. Буканов Г. М. Модель формування політики екологічного розвитку регіону на основі програмно-цільового і кластерного підходів. *Наукові перспективи. Серія: Державне управління*. 2020. № 5(5). С. 87–99.

19. Буканов Г. М. Критерії ефективності державного управління у сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2020. Т. 31(70). № 6. С. 26–31.

20. Буканов Г. М. Інтегральна модель реалізації політики екологічного розвитку регіону в контексті державного і публічного управління. *Право та державне управління : збірник наукових праць*. Запоріжжя : КПУ, 2020. № 4. С. 198–204.

Статті в зарубіжних та міжнародних наукометричних виданнях

21. Буканов Г. М. Правове регулювання державного управління з питань безпечності та якості продукції в Україні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică* : науко-практический журнал. 2015. № 2/2 (12). С. 45–48.

22. Bukanov Hr. Instruments for implementing environmental policy at the regional level. *Reality of Politics. Estimates – Comments – Forecasts*. 2020. № 3(13). P. 13–28.

23. Bukanov Hr., Skakovska S., Kulbaka V., Sytnichenko O., Kulbaka O. Training and implementation of the environmental, economic, and legal development policy of the regions: main practice oriented approaches. *Cuestiones Políticas*. 2020. Vol. 38. P. 200–214.

24. Bukanov Hr., Kolesnyk A., Tashkinova O., Kotlubai V., Koval V. Social marketing in public administration of social service institution. *Revista Género & Direito*. Centro de Ciências Jurídicas. Universidade Federal da Paraíba. 2019. Vol. 8. P. 457–468.

25. Bukanov H. Economic instruments for the implementation of state environmental policy. *Public Administration Aspects*. 2020. Vol. 8 (5). P. 5–12. URL: <https://doi.org/10.15421/152088>.

Публікації, що додатково відображають наукові результати дисертації та засвідчують обов'язкову апробацію матеріалів дисертації

Матеріали конференцій

26. Буканов Г. М. Проблеми забезпечення екологічної безпеки в Україні. *Тиждень науки*: збірник тез доповідей щорічної науково-практичної конференції серед студентів, викладачів, науковців, молодих учених і аспірантів (18–21 квітня 2017 р., м. Запоріжжя) / редкол.: В. В. Наумик (відпов. ред.). Запоріжжя: ЗНТУ, 2017. С. 1907–1909.

27. Буканов Г. М. Система суб'єктів адміністративної юрисдикції та підходи до її реформування. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування*: матеріали наукового семінару (8 грудня 2017 р., м. Дніпро). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 61–62.

28. Буканов Г. М. Сучасні проблеми забезпечення екологічної безпеки в Україні. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування*: матеріали наукового семінару (8 грудня 2018 р., м. Дніпро). Дніпро: ДДУВС. 2019. С. 45–46.

29. Буканов Г. М. Правове визначення терміна «забезпечення екологічної безпеки». *Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів*: матеріали III-ої Міжнародної науково-практичної конференції (18 травня 2019 р., м. Запоріжжя). Запоріжжя: ЛІРА ЛТД, 2019. С. 124–127.

30. Буканов Г. М. Забезпечення екологічної безпеки в Україні. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування*: матеріали наукового семінару (10 грудня, 2019 р.). Дніпро, 2020. С. 44–46.

31. Буканов Г. М. Проблеми управління реформами місцевого самоврядування. *Державне управління в Україні*: матеріали міжнародної

науково-практичної конференції (8–9 травня 2020 р., м. Запоріжжя). Запоріжжя : КПУ, 2020. С. 32–36.

32. Буканов Г. М. Євроінтеграційні орієнтири державного управління в екологічній сфері. *Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України* : матеріали 17-ої регіональної науково-практичної конференції (14 травня 2020, м. Дніпро) / за заг. ред. Л. Л. Прокопенка. Дніпро : ДРІДУ, 2020. С. 68–70.

33. Буканов Г. М. Електронне урядування в сфері реалізації регіональної екологічної політики. *Сучасні аспекти модернізації науки в Україні: стан, проблеми, тенденції розвитку* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, 07 листопада 2020 р. м. Київ; Великобританія / за ред. Є. О. Романенка, І. В. Жукової. Київ ; Великобританія : ФОП КАНДИБА Т. П., 2020. С. 20–25.

34. Буканов Г. М. Реалізація державної екологічної політики в Україні. *Аналіз тенденцій розвитку економіки, обліку, фінансів та права* : збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (10 листопада 2020 р., м. Полтава). Полтава : ЦФЕНД, 2020. С. 88–89.

35. Буканов Г. М. Чинники формування державної екологічної політики в Україні: глобальний вимір. *Інноваційні технології публічного управління та адміністрування: теорія і краці практики 21 століття* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (17 листопада 2020 р., м. Мелітополь) / відп. ред. Г. В. Ортіна. Мелітополь : ФОП Однорог Т. В., 2020. С. 95–98.

36. Буканов Г. М. Екологічний менеджмент як складова державного управління у сфері реалізації екологічної політики. *Потенційні шляхи розвитку науки (частина II)* : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (20–21 листопада 2020 р., м. Київ). Київ : МЦНІД, 2020. С. 5–7.

37. Буканов Г. М. Напрямки підвищення ефективності механізмів державного управління в сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні. *Effective public and municipal governance: theory, methodology, practice, EU experience* : International scientific and practical conference (November 27–28, 2020 Venice, Italy). Venice, Italy : Publishing House «Baltija Publishing», 2020. P. 22–26.

38. Буканов Г. М. Еколого-економічні інструменти в контексті реалізації державної екологічної політики і сталого розвитку регіонів. *Проблеми управління соціальним і гуманітарним розвитком* : матеріали XIV науково-практичної конференції за міжнародною участю (30 листопада 2020 р., м. Дніпро) / за заг. ред. О. Б. Кіреєвої. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2020. С. 245–247.

39. Буканов Г. М. Євроінтеграційні орієнтири і напрямки формування екологічної політики в контексті сталого розвитку регіонів в Україні. *Сучасні аспекти модернізації науки в Україні: стан, проблеми, тенденції розвитку* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (07 грудня 2020 р.,

м. Київ; Мадрид) / за ред. Є. О. Романенка, І. В. Жукової. Київ ; Мадрид : ФОП КАНДИБА Т. П., 2020. С. 33–38.

40. Буканов Г. М. Еколого-економічні інструменти реалізації державної екологічної політики. *Напрямки вдосконалення механізмів державного управління в умовах сучасних реформаційних процесів* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (25–26 грудня 2020, м. Запоріжжя). Запоріжжя : КПУ, 2020. С. 13–17.

*Опубліковані праці, що додатково відображають наукові
результати дисертації*

41. Буканов Г. М. Еколого-правова оптимізація землевикористання територій та об'єктів природно-заповідного фонду. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 1 (2). С. 113–117.

42. Буканов Г. М. Проблема визначення поняття екологічної безпеки. *Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 24. С. 18–25.

43. Буканов Г. М. Актуальні аспекти забезпечення екологічної безпеки в Україні. *Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 30. С. 22–28.

44. Буканов Г. М. Система забезпечення екологічної безпеки України. *Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 58. С. 12–19.

45. Буканов Г. М. Проблема формулювання дефініції забезпечення екологічної безпеки. *Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 60. С. 42–48.

46. Буканов Г. М. Дискусійні аспекти характеристики елементів структури екологічної безпеки. *Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 78. С. 60–66.

АНОТАЦІЯ

Буканов Г. М. Формування та реалізація державної екологічної політики на регіональному рівні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління зі спеціальності 25.00.02 – механізми державного управління. – Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2021.

У дисертації визначено базові поняття державного управління у сфері охорони довкілля. Здійснено системний аналіз наукових розвідок проблематики ресурсного забезпечення формування й розвитку державної екологічної політики на регіональному рівні. Визначено нормативно-правові засади та євроінтеграційні орієнтири формування й реалізації екологічної політики на регіональному рівні. Окреслено структурно-функціональні особливості системи

державного управління у сфері формування та реалізації екологічної політики. Обґрунтовано концептуальну та інтегральну моделі формування й реалізації державної політики екологічного розвитку регіонів, розроблено науково-практичні рекомендації щодо їхнього впровадження. Розкрито сутнісно-змістовні особливості екологічного менеджменту як екологоцентристської системи державного управління. Охарактеризовано інструменти реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні, що регулюються національним екологічним законодавством та імplementованими міжнародними угодами й конвенціями. Проаналізовано потенційні можливості реалізації концептуальних підходів до формування проектно-орієнтованої політики екологічного розвитку регіонів, що реалізується через програмно-цільове управління, сутність якого полягає в тому, що конкретних результатів досягають шляхом реалізації цільових комплексних екологічних програм і проектів. Розроблено структурно-логічну модель формування політики екологічного розвитку регіону на основі програмно-цільового й кластерного концептуальних підходів та інтегральну модель реалізації політики екологічного розвитку регіонів у державному управлінні на основі кластерного, програмно-цільового, проектно-орієнтованого та менеджмент-орієнтованого підходів. Окреслено основні напрями вдосконалення механізмів та інструментів державного й публічного управління у сфері реалізації регіональної екологічної політики. Визначено критерії ефективності державного управління у сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні та сформульовано науково-практичні рекомендації щодо впровадження розроблених автором моделей.

Ключові слова: державне управління у сфері захисту довкілля, екологічна безпека держави й суспільства, регіональна екологічна політика, екологічний менеджмент, сталий розвиток країни, регіональний розвиток, формування екологічної політики.

АННОТАЦИЯ

Буканов Г. Н. Формирование и реализация государственной экологической политики на региональном уровне. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора наук государственного управления по специальности 25.00.02 – механизмы государственного управления. – Классический приватный университет, Запорожье, 2021.

В диссертации определены базовые понятия государственного управления в сфере охраны окружающей среды. Осуществлен системный анализ научных исследований проблематики ресурсного обеспечения формирования и развития государственной экологической политики на региональном уровне. Определены нормативно-правовые основы и евроинтеграционные ориентиры формирования и реализации экологической

политики на региональном уровне. Установлены структурно-функциональные особенности системы государственного управления в сфере формирования и реализации экологической политики. Охарактеризованы инструменты реализации государственной экологической политики на региональном уровне, регулируемой национальным экологическим законодательством в соответствии с международными соглашениями и конвенциями. Проанализированы потенциальные возможности концептуальных подходов к формированию проектно-ориентированной политики экологического развития регионов, осуществляющейся через программно-целевое управление, сущность которого заключается в том, что конкретные результаты достигаются путем реализации целевых комплексных экологических программ и проектов. Разработана структурно-логическая модель формирования политики экологического развития региона на основе программно-целевого и кластерного концептуальных подходов и интегральная модель реализации политики экологического развития регионов в государственном управлении на основе кластерного, программно-целевого, проектно-ориентированного и менеджмент-ориентированного подходов. Обозначены основные направления совершенствования механизмов и инструментов государственного и общественного управления в сфере реализации региональной экологической политики. Определены критерии эффективности государственного управления в сфере реализации экологической политики на региональном уровне.

Ключевые слова: государственное управление, защита окружающей среды, экологическая безопасность государства и общества, экологическая политика, экологический менеджмент, региональное развитие, формирование.

SUMMARY

Bukanov Hr. M. Formation and implementation of state environmental policy at a regional level. – Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on gaining a scientific degree of the doctor of sciences in public administration on a specialty 25.00.02 – Mechanisms of Public Administration. – Classic Private University, Zaporizhzhia, 2021.

The conceptual and integral models of formation and implementation of state policy on ecological development in regions are grounded in the thesis. A systematic analysis of scientific research on the problem of resource provision for formation and development of state environmental policy at the regional level has been carried out. The theoretical and methodological prerequisites for a study of state management in ecological area are revealed, the principal propositions of modern scientific approaches to different issues are defined. These issues include: depletion of natural resources; responsibility of society and state for environment preservation; the paradigm of sustainable development, based on balanced economic, social and environmental components; environmentalism as a general theoretical and ideological orientation of humanity; a need to improve environmental policy at global, national and regional levels.

Modern scientific approaches to environmental protection management are highlighted. Legal and regulatory framework and European integration guidelines for formation and implementation of environmental policy at a regional level have been determined. The structural and functional features of public administration system in the field of formation and implementation of environmental policy have been defined. Environmental protection management is carried out at global, national, regional, local levels as well as at public administration level. The essential and substantial peculiarities of environmental management as an environmental centered system of public administration are revealed. Environmental management is a type of management fundamentally oriented to formation and development of environmental production and vital functions of a new environmental quality to preserve natural environment, to ensure public health and to use resources economically in the context of sustainable development. It has been proved that environmental management is a component of environmental management system; it operates at the territorial hierarchical level within a global environmental policy of a state in general, as well as within a region, a separate territory, a corporation, an enterprise in the spheres of market relations. Environmental standards of international (ISO 14000) and national (DSTU) levels are the basis for environmental management as an environmental centered management system.

The tools for implementation of state environmental policy at a regional level, regulated by national environmental legislation in accordance with international agreements and conventions, are characterized. The mechanisms for public administration in the field of formation and implementation of environmental policy (regulatory and legal, administrative and organizational, financial and economic, information and communication, institutional) have been systematized. Their functional tasks have been determined. The ways of optimizing the mechanisms for public administration in the field of environmental policy implementation at a regional level are highlighted. Prospective advantages of those approaches to the formation of a project-oriented policy of ecological development in regions are: project management; marketing of territories or environmental marketing in the context of sustainable development of regions; benchmarking in ecological development of regions as intensification of competitiveness of a region; cluster approach to ecological development of regions.

Prospective possibilities of those approaches are: institutionalization of project management of regional environmental policy; formation of a unified regional information base on the problems of ecological safety in a region; formation of «green» economic system in a region and increasing ecological attractiveness of a territory; implementation of foreign and local project management practices in the field of environmental protection and rational use of natural resources; intensification of international and interregional cooperation in the field of environmental protection activities of organizations, institutions and enterprises; creation of an environmental and economic cluster, institutionalization of development of environmental innovation policy in a region. A structural-logical model for formation of a policy for

ecological development of a region has been developed. The model was based on the following conceptual approaches: program-targeted approach (as a way of forming a system of planned solutions to significant national and regional environmental problems) and cluster approach (its essence is to create ecological clusters through the integration of efforts of state authorities, economic subjects, scientific centers and the public in achieving goals of sustainable development of a region).

Key words: public administration, environmental protection, environmental safety of state and society, environmental policy, environmental management, regional development, formation.

БУКАНОВ ГРИГОРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

**ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ
ДЕРЖАВНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ
НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ**

25.00.02 – механізми державного управління

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора наук з державного управління

Підписано до друку 08.04.2021.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк різнографний. Гарнітура Times.
Умовн.-друк. арк. 1,8. Обл.-вид. арк. 1,8. Тираж 150 пр. Зам. № 48-2021АБ.

Видавець та виготовлювач
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70Б

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК, № 3321 від 25.11.2008